

Малкяр халкыны жаңгырыууну

Жашна, сабан!

«Сукан-Суу» колхоз 1957 жылда кыралганды. 1973 жылы февраль айына дери... Мамме улу молкно башчысы айырлыгынын - төрт председател алышынгандыра: Ботталаны Мазир, Мотталаны Хажид-Дауут, Таукенданы Бижак, Унанданы Мухтар. Ол адамла иштерин сөйткөндерине, эплени жашуарлары коюпайы эгерге итингендерине уа бир ишегибиз жоккуд.

33-жылкы Харун а андан көбюрөк жашаган, көпнө көргөн, таматала эгетамгыны жумушланы тамаларда борчул эди. Жаңгы оңуучуну биринчи атпалары нечен башландыгы? Ол, бир ишин кыргагы алып, экинчинен болжальга салмайды. Саулукчул адамны хар саны да бирча, ишлегенича, колхозну битеу бөлмөлери да ёсунуо жолуна тошорге, айныр-гыр карардыла.

Харун заманыны көбюрөк тозде учактада Терк боюнкуда сабанда ётюдорди. Нөк десегиз мында колхозну 726 гектар жери барды. Ол коозлок будайдан, жаш кыдуорудан, чөлпөудөн, нартоудан, картофдан эм башка битилген бай тирлик ючюк кошорештененен биргерилени болады. Минерал септиргичтени, гербицидлени тапдырады, юн кыздырганда сабанланы сугыарууну маддараларны жагырдыла.

Билеме, былай айтыркыла бардыла. «Сабанланы колхозчула сугыардыла, ол председател иштелтени шыйтойдун». Алай иленили жарадырыгы, жалган жауну жуауурууну «Фрегатланы» табыу, жаш чилдеде, төгөркнн кыргакчылык кыксанда, сабангага жетеря ара иленилиден суу жиберилит туруна эди дегенча жумушланы колхозну председател коосуна, кесине берилген настыны кайгырына, ючөдөн-будан тамалдыла.

Председатели биринчи жаз башы жетишимли башланды. Колхоз сабанла кыраган көню кууандырадыла: коозлок будай да, жашил кыдуору да, нарток да, чөлпө да бирча иштелип бардыла. Алай юн аямик кыздырады, бахчалда мылчыкты «жутады». Шёндө битилмелни куоруламаса, механизаторланы кыйынылары конукяр болукчаларын Харун аныгадыла. Бул ол чигилемде керти ишде санымыздыла. «Аксыл-балык болмаган жашык Кызбегежстанда кесирини нарток, картоф бахчаларына су салып турганды. Ала Тоону бугейлдеринен келген Ысыкча ча череге, агарга, көгөргө, саргыла, иленилиле баш колхоз сабанла «чабады». Анысы бери Маммелары жашаган Киров аты колхозу бахчаларына «су ичиреди». Тоозу уа жаыны узун, кызыу конюлерден, көкде бир бултучкы көрөнөгөндө, Харун, таматаландан колю ала, битилмелни сугыардыла. Коноздукта, бахчалыкында, судан чыккычулук таба, кене тау жашка суукчулук суларын кылыртыла, - ол алай ишлейди, улуг гетмени баш барзаналагы сууну буре...

Колхозу туу эгектенде сюрго жери азлык этгени себепти анга ёзёнде участка бөлгөндө, Биланын иссилени Харун сабайлыгы этген Кызбегежстаны хаусына ушакты: бай тирлик алыр ючюн, не жауулу жылда да бахчаланы сугыаргыга тошеди.

Терк черекни кеслерине бойсундыргандыла

Мамме улуны эсиде кылаган 1963 жыл. Кыабарты-Малкяр кырал университетти заочно бөлүмюндө окуганын, тууган колхозуна баш агроному Харун, бултусу көню тобондо инжилгени битилмелни кутуарууну аякпен ёзёндө бергенди. Бек алга ол кезинде ёзёндө орналган колхозна баш совхозланы баш жаалчытууга оюн эткен Кургока Хамурзови Сибилөөдөн болуштыкты барды. Ол, таулу жашка жарык тобогендикке, оспагат окуяны аны изилени тотурула. «Кён жери суу салганда, баткан, чёкөн этедиле. Алайды да, бек алга бир участкою тиндирип көргөзсө. Сора жери сугыарууну проекттен эттиргизди. Бизни жаныбыздан тыйгыч болушк тойлоду. Сууну иленилиден насостанция баша ёрге чыгарлыкчыла. Аны жери тобдо баш этиркисис бахчаларыгырга. Керекли бургылыны сизге учуз багысы баш бердирибиз. Иши-

Занкишиланы Хажид-Дауутну жашы Хусейинни окуучуларыбыз ити тонайдыла. Ол жети кытапны сөтүрүдү. Нальчикде аны малкяр эм орус тилдеде «Югуруу курганы жарыгы», «Туудукланы кынапталары», «Жигитликке кыртлык жок», «ди вни уа мир», «С мужеством не раястану» деген повестелерини эм очерклерини жыйымдыклары басмидан чыктыгандыла.

Российи Журналистерини союзууну этгеличи члени Занкишиланы Хусейин кыралыгыны Жазуучулары союзуу да алынганды. Ётөн баш сизни аны «Ташдан мирузе кылай чагылады» деген жаңгы документли повестини бир кесги баш шатыргы этебиз.

издене кыуаныгыны...» - деп койретди ол огуруу адам. Арта уа жаңгы колхозга тынгылы болушду. Андан бери көп заман озганылыкта, ол кыяйын, алай кыуанычы конлени эсибизден кетермекчи, - дейди Харун Силенемнов, - кыургык жери жашаган бахчаларга айландырганын механизаторларыбызны махтаулу тизмеси уюду. Аланы сапары узакт ёмюрлю болушду, арабадан кетегерине уа Улуу Алпах жанетинде жер берсин деп тилебиз.

Механизаторла Бегийланы Мустафа, Болатланы Исмайыл, Дадуланы Мухаммет ёмюрлени огурусуз желлери койдоргон дуптурага төрөнгини юн метр болганын, он минг кубометр суу сайныра улуг көн орун ишлеген эдиде. Болсада, сейт-тамаша, кыуанычы улусу уа алыска алады. Жаратылганы да черекле энишге барганларына кесибиз шатыгыбыз. Керек болганды, отгары жемталачыла адамгага бойсунууга соймуоно Терк черекни сууну ёрге, иленилиден тоу сегиз градус бийликке турган сабанларына саркыруу этедиле! Колхозула 3600 метр узунлугу болгон иленин кызадыла. кыялы тембир бургылыны орнатдыла. Төгөркнн-башны «суусу-байн» кыздырган кенг иленилини жаныбаснда насост станция ишленгенге а, суу, бийикте кёчючюл, бургылы баш бөлүккө жерге ашыгыды! Ёмюрлөндөн бери кыургыкчылыкты тузаныганды төрмилген жерни ташкандылык суу, Аны көрүл, жашладан таркыла жемталачыла деген жарык жашалган жерге ашык кел, биз көпден бери сактылаган Терк сууну Тамбылагы дери кёчючюл толтур. Юзэметин, балчыгындан бир чёксон танг атжанын дери...»

Эрттендеме уа сууну бакчыларга жеткирип атырар деген жарык жашалган жерге ашык кел, биз көпден бери сактылаган Терк сууну Тамбылагы дери кёчючюл толтур. Юзэметин, балчыгындан бир чёксон танг атжанын дери...»

«Эрттендеме уа сууну бакчыларга жеткирип атырар деген жарык жашалган жерге ашык кел, биз көпден бери сактылаган Терк сууну Тамбылагы дери кёчючюл толтур. Юзэметин, балчыгындан бир чёксон танг атжанын дери...»

Көн да бармай бу кыяйын жумушуну механизаторны коно баша болушкында жашил кыдуору жалган жауну жуауурууну эки «Фрегат» тарады. Техникадан улуг алынулары болган Мускуланы Хажид-Мураат, Шийканыланы Кемчи-Занкишиланы Мухажир жейкча болжалда аргеталаны орнатдыла, чырмаусуз ишлеринен жалчытады. Молкно санаулу механизаторлары Кыргызланы Унух баш Маниланы Мухажир юн сайны 60-70 гектары «суусу-байн» кыздырадыла эди. Жаңгы, кючлю техникадан кыуанын Мамме улу молкно хаусына на дагында төрт алай машина сатып алырды эди.

Ол өтмөкчи баш былай эсгерди: - 1976 жылда биз эпки гектаргы суу салган эсок, арта жылда ол көрёмдону 480 гектарга жетирген эдик. Аны кайтырлык жаш сайын кыралга 6000 центнер жашил кыдуору, 20 минг центнер картоф, көп чөлпөу, будай, нарток сата эдик.

Агротехниканы эм башха салып

Харун, атх миним, чаршиге ашыкмайды. Аны ёгөз арабасы ачыктырган барганлыктыга, бийикден-бийикте көтүрүлгөндө, Алайчкы кыялыни, тик жолланы арта кыалдыра, узакда агарганын харуу башына жуукчулагы. Аны колхозу байдан бай баша барарды, жаңыдан-жаңгы

Маммеланы Харун.

Мускуланы Хусей.

Занкишиланы Мухажир.

Курмаланы Унух.

Кызийланы Мухарбий.

Малчыла да айлып алмагандыла

болодыла. Эплени атырарн айткыла аллага барекетлик, монгкулк, кыуанч да келтирген ёзёнде сабанлары эдиле. Анга көп заманы сынаулу механизатор, уста кыуачуу Занкишиланы Якубуны жашы Мухажир таматалык этгенди. Эзёно башчыла Кыргызланы Унух, Мускуланы Хусей, жайлары-кышлары Терк боюнкуда ётюдоре, битилгенде бай тирлик аладыла. Кючлок будайдан хар гектарындан кыуркы беш-элицентнер мирузе жыйган жыллары аз болмагындайла. Нарток, кыдуору бахчалда да алагыла салынган кыяйынны керелен кайтаргандыла. Артыгыраакда жашил кыдуоруну тирлиги бек кыуандырады. Ол жалаңда 120 гектарды ёсюрлө эди. Бу колхоз Терек эм Нарткыла ашакарланы консовра, зарбадан баша берилген продукция Кыабарты-Малкярда жарашдырылган жашил кыдуоруну ючөн бири чаклы болса эди.

Дагыда бир затны билине жерни бионогону жаш иелери. Озган ёмюрно сексон экинчи жылда жемталачыла жашил кыдуоруну кыздан коозлок будай себедиле. Сабанга агротехника ны жорукчаларына тийишли кырайдыла, септиргичтени кереклисе бердире. Ол жол эпки механизаторла хар гектардан 62 центнер булга аладыла! Алай уллу жорук колхозну председатели, республиканы сайлы агроному Маммеланы Харуну башчылыгы баш болдуурганды.

Механизаторла кыкыкты битилмелни ызыраңдын бир кыуаму учактадыла быкыны урлугуну себиб көргөндеринде да кыуангандыла. Бу тагы продукцияны 1500 тоннасын кырагыла сатып, ачка кюлю болдыла.

Сохан бахча да бай тирлик береди. Аны жыйында колхозула эм шкончула кыадылны турнадыла. Сууныла тошконю ол байлыкны кюлгө этедиле. Аны кыралга сатыудан колхозну кассасына көп ачка тошеди. Анда ишленгене юйлерине да жетер чаклы бир сохан келтиргендери да унутмайкы.

Бир жылга - эки тирлик

Молкно кыямытты бөлмөчүлери жерчилек баш малчылык бири бирине «билеклик этеледиле. Сабанчаланы кыала кыармашканыларына көре болады малчыланы жетишимлери да. Бу оюмну тоолого көп жыллыкк жюршеде ачыктыланганды. Кысхасы, эпленили жашулары жер соргон, урлугу септен, тирлик жыйгысы, механизаторланы усталкылары баш кыаты байламдыла.

Жетишилени башу уа - кезулу жумушланы замандыда бардыруду. Ол механизаторлагы жорук болуп кыалганды. Ала ёсюрлөгөн бай тирликден кыуанган харуу малчылыкны кооранчлары да жабады. Огары жемталачыла ол бөлмюну тийишли

даражыга көтюрюк ючюн, жаңгы амыла излейди. - Бек хайыры мизеулоклени он техника битилмелни аслам сепгенден сора силовулк нарток жер кылайды эди, - дейди Мамме улу. - Езёнде бир сот-товар ферманы, 600 кысыр турары, бир кыюу сюрюнуна тагылмы жетер чаклы бир мал баш жа алчытыргыга керекбиз. Жер а созулмайды, кенгермейди. Алай кыармашкан, излеген адам кыялы болмидан кытуулуку ойлосиз. Эди да жылга бир сабаңда эки кере тирлик ёсюрлөгө юйрөндик. Эртте жеткен жашил кыдуоруну баш кючлок будайны тирликтерин кыюкс болжалда жыйыда да, мычаны юч жюк гектары сюрюп, топурагыны жарашдырып, силовулк нарток баш бал туз баш сорго битилмелни урулукчалар себедиле. Жерди жарык кайлыгы этеди. Жаша бахчаларга суу салууну башлайдыла. -

Бигты Кыргызланы Унух баш Маниланы Мухажир жыу жуаууруду «Фрегатланы» тохтаусуз иштетедиле. Кыргызакчылык кыургыкчылык сабанчаларны жумушларын кыялындан-кыялын этеди. Жашла бахчаларга суу салууну башлайдыла. -

Кыуангала Абдуллажаны комсомолчу - жаш төрт суу - товар фермасы тамды кылашуучу эди. Нек десегиз тымылы мал ашыны эплектиги көп эм учу сот апыргы оңг бергенди. Керектерин тапкан, бийик шй кыларкын кезиудне алган малчыла жетишимлери кереледила. Алчы ишени саууучулагы ай сайны 250-300 тоннелери.

Кён айтыны юйрөндеринден узакда ишленгенге Харун иги урууну, жашуу болула кыуачуу кошорешинди. Адамла жаруулу юйлөде турардыла, ашдан-суудан кыялынамдыла. Туураландар сора да, мында эчки кыюу сюрю кеңиндириледиле. Сынаулу кыюу Дадуланы Шамшиюдун 4-5 жюк меринесо кыуамлы кюялы семизлей сактайдыла. Аланы багылы жонирин кыралга ётюдорди, керек кезиудне этпери н колхозну шаларына тапдырады.

«Участдагыра колхозчулагы кюлюнданд келгенича кыраганынбиз - дейди Мамме улу. - кыюялы бек семизлерини сюрдур а адамландан ашгаан ашлары ючюн а келеке алып турганыбыз. Мында айтыны бек иги адамлары уруна эдиле. Аланы саны шй кызыганды, 160-170-ге жетип турганды. Сабанчыла да, малчылана да, алгага аш-суу хазыргандыла да, бир уллу, шөү юйюрка, молкюбюно байкылаңдырыгы итингендиде.

«Жыр - игилениди, ахшыланайды»

Бу сөзлени Кыулий Кыясын айтканды. Кертиси баш да, таулаула кесерини айтхылкы жашла-

рир эсе туттадыла. Аланы ёлмюсюз, кыямытты иштери таураула, жырларда жашадыла, жаңыдан-жаңгы тылоого колю бола. Алай чынты адамла, урунууну жигитлери бу молкно сабанларында да ишленгенде, жыл сайын битилмелен бай тирлик ала. Ол санда Курмаланы Унух да жигер урунуу баш битеу республика бөлгөли болганды. Жашууу асламысы жерден көбюрөк тирлик алырга берген таулу кыяны жетишимлери кыралыбыз Совет башы бичгенди. Ол Собет Союзун бек бийик саугасын - Ленини ордини - алганды. Анга Урууну Кызыл Байрагыны ордини да берилгенди. Унух Ленини юбилей майдагыла да тиинчи болганды. Кыргызан улл СССР-ны халкы молк жетишимлери кёрмочюно алышын, кючлок, доммак майдалларын да алгыды.

Уруу жуауу Россияни жазуучуларыны Союзуну члени Занкишиланы Окунуу жашы Жагыны көз турусанды этеди. Аны механизатору жетишимлери баша дам, пост анга кесини «Жалган жаууну иеси» деген намузусу жоралганды. Композиторла анга чалада битиле кыралыбыз. Алайды да, ол жыры бир кыуам сөзлери сизгизге тошорбиз: *Кол аруу кызыу тийип турганлай, Чык тамчыла тампала, Жашилени, чапыркылана, Сабанла судан кыанала.*

Жалган жаууну иеси менме, Сабанга сууну септирген, Нарток бахчаны хар гектарында Аламат мурж ёсюрдөгөн.

Занкишиланы Жагага эзёно башчы Мускуланы Хусейге атаган жырда уа былай сөзле бардыла:

Көпте киргендиле кыргызга, кыргызга, Жол жоктери санларын арытып, Алыны игитингендиле алга. Ити умул жолларын жарылы...

Уруну насып бергенди сана. Алгыштап, тугама мен кылууну, Кууанчулы тобойсе жарык тангыга Насыбдым жарыгы жолуну.

Жар бирбизге багыны биргенге окуганда, ишленген, кюшюла, оени иги таңгыран адала бердире. Улуу Ала тирк урушда жигитлик кыралык ёмюрсөн сабайны олькөп кырал суу алагыла тийишли кыуабылыны Жазуучуларыны союзууну члени Занкишиланы Жага алыни, халкыны атындан Мускуланы Дебюшу жашы Хусейге алгышын жырды кийргени бошдан той-юк.

Аны механизаторуу соктасы, кесини кыуачулу трактору баш элини тегергенин, суу жагыланы уллу ташадан тазалган Занкишиланы Солтаны жашы Суфиян да насийтахасына ырызалыгыны билдире. Мускуланы Хусейни оозуно алып айтканды. - 1987 жылы 14-июнында аны жашууунда кууанчулы, унутулмагыны эли болады. Кыуабылыны халкы молк жетишимлери кёрмочюно Хусейин «Москва-412» автомобиль баш саугалаганды. Бизни тамаша шөүкүбүзга битеу оозо бек ашкынашмы эм доммак майдалларын бергендери да эсимде турары. Хусей Урууну Кызыл Байрагыны ординени эм «Уруунула айырмалыгы ючюн» майдагыла да иелоганды. Анга Россия Федерацияны Сыйлы механизаторуу деген ат да талову бердире.

Мускуланы Хусей, ишден чыртда болмөкчү, жарым ёмюрно бахчалда торлю-торлю битилмелни ёсюрюп турганды. Сайбылгынде, кичи жеринде тракторуну ны курсларан бошчангандан башлап, 2000 майда пенсияга чыккыныч жарык белги урунунданы. Тенгери алгыла талгындары, алгыда адамлыкны юлпосюн көрпозтөндү. Энди ол керти дундады, жанат ахулу болушун.

Жаңгычыла Мамме улу кычан да изилеуе жолундады. Келгени биринде ол былай оюмга клөгөнди: «Элибизни тегергенди, туу эгектенде, сюрюно нарток бахчалы бийлейдиси. Аны бир кесигенде картофуну сюрт ёсюрю орогн барды. Алай чыккан кючюктерин жетишимлери биринчи сайлап бирини сырабыз этеди. Кеси да кен жетеди, базарла, токенле картофдан толгонда. Биз аны июнь айы ахырында - июльну башкы жеткен сюртун ёсюрюгө керекбиз! Кеси да тауду уагары, жылы жерде, Терк сууну боюнкуда адам айыргы керекчи...»

Аны юкюдөн председатели республикабызга оюу этеленини бири не билдирди. Эски отроенди кырмау-кууулыкчу кылагы аштенне сейиргенин окуяны этди: - Терк боюнкуда, Гиче Кыабарты, иссилк кыралкын жерде, алыска коюксала, союксала кардыла. Аны юкюдөн председатели республикабызга оюу этеленини бири не билдирди. Эски отроенди кырмау-кууулыкчу кылагы аштенне сейиргенин окуяны этди: - Терк боюнкуда, Гиче Кыабарты, иссилк кыралкын жерде, алыска коюксала, союксала кардыла. Аны юкюдөн председатели республикабызга оюу этеленини бири не билдирди. Эски отроенди кырмау-кууулыкчу кылагы аштенне сейиргенин окуяны этди: - Терк боюнкуда, Гиче Кыабарты, иссилк кыралкын жерде, алыска коюксала, союксала кардыла. Аны юкюдөн председатели республикабызга оюу этеленини бири не билдирди. Эски отроенди кырмау-кууулыкчу кылагы аштенне сейиргенин окуяны этди: - Терк боюнкуда, Гиче Кыабарты, иссилк кыралкын жерде, алыска коюксала, союксала кардыла.

Сурталаны РАХАЙЛАНЫ Александр алганды.

